

15. POLGÁRI ISKOLÁK, KÖZÉPISKOLÁK

A polgári iskola tudvalevően Csengery Antal kezdeményezésére létesült minálunk s a legújabb időben hatalmas lendületet vett. A világháborúból nagyon sok tekintetben megváltozott gondolkozással tértek haza a magyar nemzet tömegei és ma, szerencsére, nyoma sincs annak az ósdi gondolkodásnak, amely az elemi ismereteken túlmenő műveltség elsajátítását a tömegek részére felesleges luxusnak tekintette. Az az ember, aki a lövészárokból tapasztalta a mérges gázok romboló hatását, akire géppuskából, repülőgépről lövöldöztek, annak nem kell magyarázni a modern kémia és fizika jelentőségét.

Ezek az emberek mindebből szemléltető oktatást kaptak. Innét van az, hogy a városok és a falvak valósággal megostromoltak a végből, hogy rákerülhessenek annak a nyolcvan helységnek a listájára, amely községekben elsősorban hozzuk rendbe a polgári iskolát. [...] (372.) Sajnos, hogy mindaddig, amíg a tanyai, falusi és pestkörnyéki hiányzó népiskolai osztályokat fel nem építem, nem terjeszthetem be a nyolcosztályos, kötelező népiskolára vonatkozó törvényjavaslatomat és egyelőre úgy segítek magamon, hogy a városokban, a járási székhelyeken és általában az ötezernél nagyobb népességgel bíró helységekben polgári iskolát állítok fel. Ha ezt nem tennők meg, a magyar nemzet tömegeinek értelmi színvonala lényegesen alatta maradna a német és az osztrák nép dolgozóinak a szintjén, ami nemcsak kulturális, hanem közgazdasági katasztrófa is lenne. [...] Gimnáziumot végzetekre nincs nagyszámmal szükségünk, hiszen honoráciorokban bővelkedünk, egyetemeinktől is csak azt várom, hogy csekélyszámú, de azután igazán elsőrangú szakembereket neveljenek nekünk. Szükségünk van a nemzet széles rétegei, nagy tömegei értelmi szintjének igen számottevő felemelésére. Ezt a célt szolgálja a polgári iskola, amely nem középiskola, hanem a kereső életbe készülő embernek nagyobb szellemi útravalót adó, egészen speciális oktatási intézmény.

A hárommillió hitelből most mintegy nyolcvan polgári iskolát hozunk rendbe, amelyek sorában elsőnek készült el a kalocsai. (373.)

(BCT, 372–373., 1926. június 24.)

Dacára annak, hogy a differenciált középiskolának vagyok híve, még sem élek illúzióban, vajon az én javaslatom végső kifejlődésében esetleg nem fog-e az egységes középiskolára vezetni, oly értelemben véve, hogy a reálgimnázium lesz az általános iskolai típus.¹ [...] A humanisztikus gimnázium híveinek azt mondom, hogy az én javaslatom az utolsó kísérlet Magyarországon a humanisztikus stúdiumok megvalósítására. A humanisztikus stúdiumok mellett négy érvet szoktak felhozni. Az egyik az, hogy Magyarországon a latin majdnem nemzeti tantárgy, sokáig latin volt a hivatalos nyelv és a mai nyelvünkben is igen sok a latin. Mentől tovább haladunk el attól a kortól, amelyben latin volt a hivatalos nyelv, annál többet veszít ez az érv jelentőségéből. Azután felhozzák azt, hogy a grammatika tanulásának nagy az elmeélesítő hatása. Nem tagadom, hogy ez így van; azonban jól tudjuk, hogy amikor megtanultuk a szabályokat, még többet veszítettünk a szabályok alól való kivételek megtanulásával, úgyhogy a grammatika logikát képző erejénél sokkal hasznosabb a matematika, amely nem ismer kivételt a maga logikája alól. Fel szokták hozni azt is, hogy az orvosi, jogi műszavakat nem lehet megérteni a latin, a görög nyelv tudása nélkül. Ez való igaz, csakhogy szóelemző szótárakból ezeket a dolgokat elég rövid idő alatt el lehet sajátítani. A negyedik érv, amit egyedül fogadok el komoly érvnek, az, hogy az antik kultúra olyan művelő értéket képvisel, amivel egyetlen más tantárgy nem versenyezhet, *(Úgy van! jobbfelől.)* Azonban ezen a téren nekem komoly kifogásokat kell tennem. Hiszen már a 90-es években is Schwarz Gyuláéknak főérve a görög nyelv eltörlése mellett a görög nyelv tanításának sikertelensége volt. [...] A gimnáziumnak az én javaslatom szerint megszűnik a minősítési monopóliuma. Szabad lesz a verseny. (425.)

¹ Ez végül 1934-ben, Hóman Bálint középiskolai törvénye nyomán valósult meg.

A szülő abba az iskolafajtába adhatja gyermekét, amelyikbe akarja, és a gyermek a maga érettségijével – a reáliskolai érettségivel is – beléphet bármely főiskolába. Tehát szabad lesz a verseny. [...] A jelenleg fennálló 120 magyar középiskolából meggyőződésem szerint 14-et el kell törölni, úgy hogy 106 középiskolával kell majd számolnunk. Számításom szerint ebből a 106 középiskolából mintegy 20 meg fog maradni humanisztikus gimnáziumnak, 71 átalakul reálgimnáziummá és 15 lesz a reáliskolák száma. Méltóztatnak tehát látni, a reálgimnázium lesz a magyar középiskoláknak túlnyomó része, körülbelül kétharmada. [...] (426.)

Nálunk magyaroknál főérv a reálgimnázium mellett az, hogy új helyzetünkben a modern nyelvek tanítása parancsoló szükség. [...] A németet természetesen meg kell tartanunk a kötelező tantárgyak között azután is, hogy a kapcsolat felbomlott, amelyben Ausztriával (427.) voltunk. Nem valami politikai előszeretetből, hanem a szomszédságnál, a geográfiai helyzetnél fogva kell megtartanunk, mert végre is a nagy német nép az a nemzet, amellyel közvetlen geográfiai szomszédságban vagyunk. Ezenkívül azonban be kell hoznunk három más modern nyelvet és irodalmat is. Mind a hármat egyszerre nem hozhatjuk be, de mindenesetre módot kell nyújtanunk ennek a három nyelvnek tanulására, amelyek nemcsak világnyelvek – az angol, a francia és újabban az olasz is –, hanem amelyeknek olyan irodalmuk van, amely szintén alkalmas az elmének arra az élesítésére, amely tulajdonképpen a főiskolai oktatás előkészítése.

Még egy kérdést vetettek fel velem szemben, amelyre válasszal tartozom: miért tanítja a reálgimnázium és miért fogja tanítani a magyar reálgimnázium is a latint? A reálgimnázium tényleg azoknak az iskolája lesz, akik orvosi és jogi pályára mennek. Nem állítom azt, – hiszen egész koncepcióm ennek ellenkezőjét mutatja – hogy a latinra a jogi és orvosi pályán okvetlenül szükség van. Pl. annak az ügyvédnek, aki nem lép fel tudományos igényekkel, aki praktikus ember akar lenni, végre is nem kell a római jogot, vagy a kánonjogot tudományosan művelnie. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy mégis hasznos az orvosra és a jogászra nézve a latin nyelv tanulása, éppen ezért a reálgimnázium semmi esetre sem küszöbölheti ki ezt az egyik antik nyelvet. (*Úgy van! jobbfelől.*) Ezenkívül a latin nyelv rendkívül megkönnyíti a modern nyelvek tanulását és művelődési ereje kiszámíthatatlan. Ugyanis az egész modern kultúra két forrásból táplálkozik: az egyik a klasszikus ókor, a másik a kereszténység. [...] (428.)

(BCT, 425–428., 1924. március 26.)

A leányoknál is félretettem a furkációs rendszert és számukra *két középiskolafajtát* konstruáltam: a *leánygimnáziumot*, amely a latint továbbra is tanítani fogja és mint nálunk egészen új típust: a *leánylíceumot*, amely latinmentes lesz és az oktatás középpontjába két nyelvet és irodalmat állít. Az *általános iskolatípus a leánylíceum lesz* és a leánygimnázium csak olyan helyen tartható fenn, ahol helyben leánylíceum is van, mert nem lehet a szülőket és a leányokat arra kényszeríteni, hogy jobb belátásuk ellenére kénytelenek legyenek latinos középiskolát igénybe venni.

(BCT, 469., 1926. december 25.)

A kívülről alig sejtik, hogy mily nagy pedagógiai munka folyik a magyar középiskolákban. Elsősorban reálgimnáziumokra van szükségünk, mert ezek a tanítás-központjába, két modern nyelvet és irodalmat állítanak, amire a magyar intelligencia jövő nemzedéke leginkább rá van utalva, de e mellett szeretném megmenteni a megmaradt csekély számú, 29 humanisztikus gimnáziumot, amely a latin mellett görögöt is tanít. De bármennyire fenn is akarom, mint típust tartani a humanisztikus gimnáziumot, egyet őszintén meg kell mondanom, hogy nem tudom én sem megmenteni a magyar humanisztikus gimnáziumot, ha az a lelketlen verbalizmus, amely most ott van, tovább folyik. [...] A klasszikus nyelvek oktatásának eddigi kudarca eredményezte azt, hogy a szülők akkora örömmel fogadták a reálgimnázium új típusát, amely két modern nyelvet tanít.

(NN, 290–291., 1928. május 4.)

A középiskola kifejezetten az értelmi középosztály iskolafajtája. Itt nevelődnek a középosztály gyermekei, hogy előkészüljenek nemcsak a főiskolai stúdiumokra, hanem az életre is. A középosztály szempontjából nagy jelentősége volt tehát annak, hogy a humanisztikus gimnázium és a reáliskola közé beleékeltek mint nálunk új iskolafajtát, a reálgimnáziumot, amelynek lényege az, hogy latint is tanít és természettudományokat is, de az oktatás súlypontját mégis inkább két modern nyelv és műveltség közvetítésére helyezi. Ez év őszén reálgimnáziumainkban a latint az I. osztályból már feljebb toltuk a III.-ba és a németet lehoztuk már az I.-be, egy második modern nyelv oktatását pedig az V.-ben kezdjük. Remélem, hogy ennek a reformnak észszerűsége olyan szembeszökő lesz, hogy megéri majd a helyzet arra is, hogy bizonyos átmeneti idő után a reálgimnáziumban a latint majd csak az V.-ben kezdjük, viszont a második modern nyelvet már a III.-ban.
(VV, 27., 1931 eleje)

Az a tény, hogy most szeptemberben a reálgimnáziumok első osztályában a tízéves gyermeknek már nem kell a latin nyelvvel bajoskodnia, számottevő változást jelent középiskolai oktatásunkban, amely lényegében nem más, mint *számolás a magyar értelmi középosztály megváltozott helyzetével*, erőfeszítés abban a tekintetben, hogy legalább két modern nyelv közvetítésével a jövő nemzedéket a létért való küzdelemben *versenyképesebbé* tegyük, mint amilyenek az atyák, akik bizony a mai nehéz időkben sokszor hiányát érzik a modern nyelvek tudásának. [...]

A kiegyezés korában a német nyelven kívül a gimnáziumban nem is tanítottak más modern nyelvet, a reáliskolában pedig a németen kívül csak kevés franciát. Az angol és az olasz nyelv nem volt kötelező tantárgy. Új helyzetünk következménye volt, hogy immár négy nyelv között (230.) lehet választani és hogy az *angol és olasz is bevonult mint kötelező tantárgy reálgimnáziumainkba és reáliskoláinkba*. De ezenfelül a bécsi és berlini Collegium Hungaricumok mellett, amelyek a német kultúra körében állanak fenn, nagy Collegiumunk van Rómában és nagyszabású ösztöndíjat osztunk ki évente angol és Egyesült Államokbeli, meg a párizsi és genfi francia egyetemekre is. Az elitképzésnél tehát szakítottunk a korábbi egyoldalúsággal és ösztöndíjasainknak több mint a fele ma már nem német főiskolákon, laboratóriumokon, klinikákon és intézetekben képezi magát tovább. [...]

De ha ekként nem akarunk a német műveltség egyoldalú uralma alatt állni, nem hunyhatunk szemet az előtt a hatalmas tény előtt, hogy a *világnemzetek közül tőszomszédságban a németiséggel élünk*, aminek a szellemi és a gazdasági életben, kultúrában, iparban és különösen a kereskedelemben megvannak a *természetes következései*. Más szóval *a modern nyelvek közül leginkább a németre vagyunk rászorulva*, csak arra kell ügyelnünk, hogy ebből a helyzetből *kulturális monopólium ne álljon elő*. (231.) Az ötödiktől kezdve azután minden reálgimnáziumban tanítunk egy másik modern nyelvet: az angolt, franciát vagy olaszt. [...]

Bízvást elmondhatjuk, hogy a nagy nyugati nemzeteket is beleértve nincsen a világirodalomban irodalom, amely az illető nép részére nagyobb nemzeti erőforrás lenne, mint a mi számunkra a magyar irodalom. (232.)

Legyen a magyar reálgimnázium, úgy mint megreformálva most (233.) szeptemberben kapuit megnyitja, a magyar értelmi középosztály új igényeinek az iskolája s neveljen mélységesen hazafias, modern nyelveket bíró, pozitív, az eddiginél aktívabb nemzedéket, amely fel tudja venni a létért azt az újfajta küzdelmet, amely Trianon után sokkal keményebb, mint a kiegyezés korában volt. (234.)
(VV, 230–234., 1930. augusztus 10.)